

אתרי שו"ת בחברה הדתית-לאומית: שינויים ומגמות / אפרים מרגלית

תקציר

השאלות והתשובות מלוות את עמנו משחר ימיו. לאחר יציאת מצרים הונחו לפיתחו של משה רבינו שאלות כמו חלקן בירושה של בנות צלפחד או סוגיית "פסח שני". שאלות שנשלחו לחכמי ישראל תועדו בתלמוד והדיון בהם נשזר בו והפך לחלק אינטגרלי ממנו.

ספרות השו"ת, כסוגה עצמאית, החלה בתקופת הגאונים (מהמאה השביעית עד המאה האחת-עשרה) וממשיכה עד ימינו. נדבך על גבי נדבך, נשענים הפוסקים המאוחרים על יצירת הדורות שקדמו להם.

אלף ושלוש מאות שנים של יצירה מתעדים את התפתחותה של ההלכה במהלך הדורות. אך במקביל, מאפשרים נקודות מבט נוספות. ספרות השו"ת עוסקת בעולם המעשה, וככזו מתעדת את החיים היהודיים במהלך הדורות ובכל חלקי תבל. השאלות מתארות את הנושאים שהעסיקו את הקהילה היהודית, את יחסיה עם הסביבה, את הלשונית בהן דיברו, את שמות הדמויות והמקומות בהן שהו, וכן את המשברים, הטרגדיות, ימי הזוהר והשפל של הקהילות היהודיות. התשובות, מבטאות בראש ובראשונה את השיח ההלכתי, אך גם מלמדות על דרכי הפסיקה וסיגנונם, ומאפשרות הצצה על מורכבות עולמם של המשיבים, על הדילמות, ההתלבטויות, הספקות וההחלטות.

אתרי השו"ת ההלכתיים נולדו בעידן של מהפכה טכנולוגית, שמרכזה באינטרנט ובסלולר המאפשרים נגישות זמינות למידע, ומהפכה תרבותית בעיקר במעבר לקהילות ידע ורשתות חברתיות. אתרי השו"ת ההלכתיים, בדגש על האתרים המזוהים עם החברה הדתית-לאומית מבטאים מהפכה ויש שיאמרו שהאתרים לא רק ביטאו את המהפכה אלא חוללו אותה. המהפכה היא בשיח הדתי, ההשפעה על מקומו של הרב בחברה, עצמאותם של הפרטים ומקומן של הנשים הן כשואלות והן כמשיבות.

אתרי השו"ת איפשרו את הנגשת המידע ההלכתי עם יכולות אחזור נרחבות. ובנוסף, העניקו את היכולת הפתוחה לכל, ללא הבדל של מגדר, רקע או גיל, לשאול שאלות הלכתיות ויעוציות באינטימיות, באנונימיות, במהירות ובאופן בלתי אמצעי. ההשפעות של יכולות אלו הן מצד אחד, הוגדרו כ"מפיצי התורה הגדולים בדורנו", כפי שכינה אותם הרב אליהו (אליהו, תשס"ח) אך מנגד, יצרו ערוצי תקשורת ישירים עם המשיבים, הפכו את השיח ליותר דמוקרטי, שינו את מעמדו של הרב ומיצבו אותו כיועץ.

עידן אתרי השו"ת בארץ החל בשנת 2001, עם הקמתם, כמעט במקביל, של האתרים "כיפה", "מורשת" ו"ישיבה", נושאי מחקר זה. שלושת האתרים הם אתרי השו"ת המרכזיים בארץ ומייצגים את כל גווניה של החברה הדתית לאומית.

במחקר זה, ניסינו לשפוך אור על אתרי השו"ת בחברה הדתית לאומית. המטרה הבסיסית הייתה, בדומה לשו"ת הקלאסי, ללמוד מתוך התכנים על השואלים, נושאי השאלה, התשובות, המשיבים והאתרים.

מחקר זה הוא ייחודי מבחינה זו שלראשונה, נחקר השו"ת האינטרנטי על בסיס כל השאלות והתשובות באתרים המרכזיים. במסגרת המחקר, הורדו ונותחו באופן ממוחשב, מעל שלוש מאות אלף שאלות ותשובות משלושת האתרים, המשקפים עשור וחצי של פעילות, משנת 2001 עד לסוף 2015.

השו"תים האינטרנטיים שונים מהשו"ת הקלאסי. אך בכדי לסבר את האוזן, מבחינה כמותית, מספר השו"תים בספרות השו"ת נאמד על ידי פרופ' גליק בכשש מאות וחמישים אלף. פרויקט השו"ת של בר-אילן מכיל כמאה אלף שו"תים. השו"תים האינטרנטיים הם קצרים יותר ומספר המילים הכולל במחקרנו עמד על כחמישים מליון, בהשוואה למאתיים מליון מילים בפרוייקט השו"ת.

במסגרת המחקר, פותחו מתודולוגיה וכלים. הראשון שבהם הוא יכולת פשוטה ומהירה לניתוח הקשר סמנטי בתוך חלקי משפט. על בסיס מתודה זו פיתחנו יכולת לזיהוי מגדרו של השואל ויכולת לזהות אם שאלה נשאלה באופן אנונימי או מזהה.

במחקר שולבו יכולות למידת מכונה לקביעת נושאי השאלות ויכולות יוריסטיות לזיהוי השיח התשובה כמקל או כמחמיר.

המסקנות המרכזיות העולות מן המחקר הן מגוונות. ראשית, השו"ת האינטרנטי נראה בשלהי תקופתו, לאחר פריחה ששיאה היה בשנים 2009-2011, אנו עדים לדעיכה מתמשכת במספר השאלות. ניתוח מגדרי של השואלים, מראה כי אמנם רוב השואלים הם גברים, אך יש יצוג גבוה, כ-44 אחוז, לנשים. יצוג זה השתנה על ציר הזמן, בשנת 2007 היוו הנשים מעט מעל מחצית מהשואלים המזוהים, ומאז חלקן נמצא בירידה מתמדת.

מבחינת נושאי השאלות, הנושא המרכזי הוא "שבת ומועד" (22%), "יום יום" (17%) ו"אישות ומשפחה" (13%). זאת בניגוד להערכה שעלתה מסקירת הספרות שנושא משפחה ומיניות הם המובילים.

זוהו כ-240 משיבים, יחידים וקבוצות. מכל המנעד הדתי-לאומי: ליברלים, אנשי הזרם המרכזי, חרד"לים ואף חרדים. את עיקר המשא של התשובות נושאים יחידים. ארבעה משיבים השיבו על כשליש מהתשובות, ומחצית מהתשובות נענו בידי עשרה משיבים. בראש הרשימה עומד הרב שרלו שהשיב כ-48 אלף תשובות שהן כ-15 אחוז. אחריו, הרב אברהם יוסף (9 אחוז) והרב דוד לאו (4.5%).

ניתן היה לצפות ששו"ת אינטרנטי יהיה פלטפורמה אידיאלית לנשים משיבות, אך מהפכת פסיקת הנשים לא באה לידי ביטוי בפלטפורמה זו. מסתבר כי הן מיעוט קטן מקרב המשיבים. חלק מהנשים חותמות בשמן וחלקן כחלק מקבוצה, בעיקר "חברים מקשיבים" ו"רבני בית הלל". המשיבה המובילה היא הרבנית שלומית בן-שעיה שהשיבה על 164 שאלות.

לגבי הפסיקה, בדקנו את השיח בפסיקה, האם המילים והמושגים ב"שורה התחתונה" הם "קולא" או "חומרא". השיח הכללי נטה ל"קולא" (57 אחוז). הנקודה המעניינת היא שבניגוד להשערתנו, השיח לאורך השנים הוא במגמת "קולא" ולא "חומרא". גם ההבדלים בפסיקה בין פוסקים מעדות ומזרמים שונים היו, בניגוד להערכתנו, מינוריים.

נמצא קשר חיובי בינוני בין כמות התשובות של משיב לרמת השיח "חומרא-קולא". המשמעות היא, להערכתנו, שמשיבים העונים על מספר רב של תשובות קשובים יותר לקהלם ונוטים יותר לשיח שהוא "קולא".

באשר לאתרים, נמצאו הבדלים ביניהם. אתר "כיפה" מייצג יותר את הזרם המרכזי והזרם הליברלי. כמעט ואין בו משיבים חרדים, האתר בולט בכמות הפעילות בו ובמידת השתתפות גבוהה של נשים שואלות. לאורך זמן, החלוקה המגדרית הייתה מאוזנת ואף היו תקופות בהן נשים שאלו 62 אחוז מהשאלות. מנגד, אתר "ישיבה" מייצג את הזרם החרד"לי-שמרני. הוא הקטן ביותר, ההגמוני בו מבחינת מגדר השואלים היא גברית, נעדרים ממנו משיבים ליברלים ונשים משיבות וההיבט השמרני ביותר שלו הוא שבשונה משני האתרים האחרים אין בו יכולת לקוראים להגיב לדברי המשיב. בניגוד למשוער, אתר "מורשת" דומה יותר במאפיינים המגדריים שלו לאתר ישיבה. עם זאת, המשיבים בו מייצגים את הקשת הדתית-לאומית כולה.

מבחינה אינפורמטרית, נמצאו הבדלים באורכן של שאלות שנשאלו על ידי נשים, שהיו מעט יותר ארוכות משל גברים ואף זכו לתשובות ארוכות יותר. כמו כן, תשובות עם שיח "חומרא" נטו להיות ארוכות יותר מ"קולא".

במחקר השונוני בין השו"ת האינטרנטי לקלאסי ונמצאו בו נקודות דמיון ושוני רבות. השו"ת האינטרנטי נועד לאוכלוסיית יעד שונה, לציבור הרחב. זאת בניגוד לשו"ת הקלאסי שמכוון לבני תורה. השו"ת האינטרנטי לא נועד רק לשאלות הלכתיות, אלא גם לייעוץ ולשאלות לימודיות. השיח בו קצר יותר ופחות פלפלי. אחת מנקודות הביקורת על השו"ת האינטרנטי היא שהוא בחלקו חסר נימוקים. דבר המטיל ספק על יכולת ההשתמרות שלו לאורך זמן.

לסיכום, השו"ת האינטרנטי משקף את המהפכה בשיח הדתי. המהפכה עודנה בעיצומה, אנו עדים למעבר של מרכז הכובד בשיח ההלכתי מאתרי השו"ת לרשתות החברתיות ולקהילות השיתופיות המהוות סביבות פעילות שהן יותר פתוחות, שיוויוניות ונגישות לציבורים רחבים. ההשפעה שתהיה לכך על מקומו של הרב, על מרכזיותו של הפרט ועל מקומן של הנשים היא פוטנציאל למחקר המשך.

מספר מיון בספרייה:
A572 מרג. את תשע"ח
מספר מערכת:
002471738